

BERNADETTA MANYŚ¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID 0000-0002-2213-8508

PROFESJE BUDOWLANE W WILNIE W PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII W. W ŚWIETLE WYBRANYCH KSIĄG MIEJSKICH – STAN BADAŃ I PERSPEKTYWY BADAWCZE

Building Professions in Vilnius in the First Half of the 18th Century in the Light of Selected City Records – Research Status and Perspectives

Abstract

This article attempts to answer what information about the building profession and its representatives, operating in the capital city of the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 18th century, is conveyed by the Vilnius municipal records. The presented considerations aim to characterize the Vilnius “market” for construction services on the one hand, and on the other, the professional groups operating within the Magdeburg jurisdiction offering their services in the field of construction works. The primary source basis for these considerations consists of 21 books of Candlemas tax records from the years 1722-1748, stored in the Lithuanian State Historical Archives (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas).

Keywords: Vilnius, craftsmen, construction industry, 18th century

Abstrakt

W niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jakie wiadomości o profesji budowlanej oraz jej przedstawicielach, działających w mieście stołecznym W. Ks. Litewskiego w pierwszej połowie XVIII stulecia, przekazują księgi magistratu wileńskiego. Prezentowane rozważania mają więc na celu z jednej strony charakterystykę wileńskiego „ryнку” usług budowlanych, z drugiej zaś grup zawodowych działających na terenie jurydyki magdeburskiej i oferujących swoje usługi w zakresie prac budowlanych. Podstawę źródłową niniejszych rozważań stanowi 21 ksiąg taksy składanki gromnicznej pochodzących z lat 1722-1748 i przechowywanych w Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas.

Słowa kluczowe: Wilno, rzemieślnicy, branża budowlana, XVIII wiek

Zagadnienia związane z rzemiosłem wpisują się w nurt badań nad historią gospodarczą, która w ostatnich dziesięcioleciach straciła atrakcyjność na rzecz historii społecznej oraz

¹ Bernadetta Manyś, dr hab. – specjalizuje się w historii nowożytnej XVI-XVIII wieku, bada zagadnienia obyczajowe, społeczne, gospodarcze Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz historię kobiet żyjących i działających w dobie wczesnonowożytnej. E-mail: eustachy@amu.edu.pl.

kulturowej². Postulat ten dotyczy także rzemiosła oraz handlu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, które co najmniej od kilku dekad nie cieszą się zainteresowaniem ze strony badaczy różnych dziedzin³. Pewnych nowych ustaleń, w kontekście szlachty, dostarczają prace Bożeny Popiołek⁴, Anny Penkały-Jastrzębskiej⁵, Agnieszki Staby⁶ czy Urszuli Kicińskiej⁷. Rzemieślnicy, podobnie jak kupcy, przekupnie, szynkarze odgrywali w życiu codziennym ośrodków miejskich znaczącą rolę. Jak dowiedli Henryk Samsonowicz i Maria Bogucka, stanowili oni najliczniejszą grupę mieszkańców miast⁸. Współtworzyli nie tylko obraz społeczności miejskiej, ale także odciskali piętno na szeroko pojętej kulturze materialnej⁹. Tworzyli więc grupę zawodową, bractwa religijne¹⁰, a także swoistą wspólnotę funkcjonującą według określonych przepisów – praw zawartych na kartach statutów cechowych, jak i panujących zwyczajów, w obrębie własnych struktur oraz poza nimi.

Mając na uwadze powyższe, a także konieczność rewizji dotychczasowych badań i wprowadzenie do obiegu naukowego nowych ustaleń, a także źródeł, w niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jakie wiadomości o profesji budowlanej oraz jej przedstawicielach działających w mieście stołecznym W. Ks. Litewskiego w pierwszej połowie XVIII stulecia przekazują księgi miejskie, a dokładnie księgi składanki gromnicznej. Prezentowane rozważania stanowią próbę charakterystyki z jednej strony wileńskiego „ryнку” usług budowlanych, z drugiej zaś grup zawodowych działających na terenie jurydyki magdeburskiej i oferujących swoje usługi w zakresie prac budowlanych. Przypomnijmy, że w badanym okresie, zwłaszcza po 1710 r., a więc po zakończeniu działań wojennych na terenie W. Ks. Litewskiego nastąpił czas przebudowy stołecznego miasta, który był połączony z procesem powolnego rozwoju urbanistycznego, szczególnie widocznego w drugiej połowie XVIII w. Od kwietnia 1702 r., a więc od wkroczenia do Wilna armii szwedzkiej, stolica Litwy była sukcesywnie grabiona przez wojska szwedzkie (Szwedzi zdobywali

² J. Kochanowicz, A. Sosnowska, *Historia gospodarcza Polski przedrozbiorowej – porzucone terytorium?*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 71/2011, s. 23, 25-26.

³ W ostatnim czasie można odnotować pojedyncze prace i artykuły: A. Klonder, *Prowincjusze i detaliści. Drobny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku*, Warszawa 2020; M. Cieśla, *Kupcy, arendarze, rzemieślnicy. Różnorodność zawodowa Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII w.*, Warszawa 2018; A. Głowacka-Penczyńska, *Piwowarstwo i gorzelnictwo w małych miastach Wielkopolski w XVII wieku*, w: *Apetyt na jedzenie. Pokarm w społeczeństwie, kulturze, symbolice na przestrzeni dziejów*, red. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, Bydgoszcz 2018, s. 101-108; A. Makowski, *Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w drugiej połowie XVIII wieku*, Poznań 2022.

⁴ B. Popiołek, J.S. Nowak, *Wszyscy ludzie Elżbiety Sieniawskiej. Urzędnicy, oficjaliści dworscy, rzemieślnicy, kupcy i artyści kasztelanowej krakowskiej*, Kraków 2023.

⁵ A. Penkała-Jastrzębska, *Służba na kobiecym dworze magnackim: przyczynek do analizy zagadnienia w świetle rejestrów dworskich Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej*, w: *Dwór kobiecy w Rzeczypospolitej XVII i XVIII*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków 2021, s. 155-175.

⁶ A. Staby, *„Rządząca oleszycka” – dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014.

⁷ U. Kicińska, *„Funkcyi mojej dosyć czynić, jakom zwykł dotąd” – współpraca Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej z urzędnikami jako przejaw działalności gospodarczej kasztelanowej krakowskiej*, w: *Działalność Elżbiety Sieniawskiej: polityka – gospodarka – kultura*, red. B. Popiołek, Warszawa 2020, s. 279-304.

⁸ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 476.

⁹ J. Barański, *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny*, Kraków 2007, s. 8, 22-23; S. Pearce, *Words and Things*, London 1997, s. 2 i n.

¹⁰ H. Samsonowicz, *Cechy rzemieślnicze w średniowiecznej Polsce: mity i rzeczywistość*, „Przegląd Historyczny”, 75/1984, nr 3, s. 553.

Wilno trzykrotnie: w 1702¹¹, 1706 oraz 1708-1709 r.)¹², cierpiała również wskutek działań wojsk własnych, jak i sojusznicznych, czyli moskiewskich¹³. W efekcie nakładanych na mieszkańców miast i miasteczek olbrzymich kontrybucji oraz niekorzystnych warunków naturalnych – wyjątkowo mroźnych zim, na terenie W. Ks. Litewskiego zapanował głód, który doprowadził do wyludnienia ośrodków¹⁴. Mieszkańcy Litwy od 1709 r. zmagali się z jeszcze jednym gigantycznym problemem, a mianowicie epidemią morowego powietrza – dżumą, która również dotarła do Wilna¹⁵. Do klęsk elementarnych, nawiedzających miasto w latach 1700-1711, należy zaliczyć także pożar z 1706 r.¹⁶ Uchodzi on w historiografii za jeden z pięciu największych, jakie pustoszyły stolicę w XVIII w.¹⁷ W analizowanych ramach chronologicznych mieszkańcy Wilna zmagali się z porównywalnie dużym ogniem jeszcze czterokrotnie w 1715, 1737, 1748 i 1749 r.¹⁸ Zniszczoną przez płomienie zabudowę zarówno publiczną, jak i prywatną należało odbudować, zaś opustoszałe z powodu epidemii domostwa przebudować, na nowo zagospodarować i zaadaptować do potrzeb mieszkańców. Wilno w badanym okresie w sporej części było nadal drewniane, mowa zwłaszcza o tych jego budynkach, które stanowiły zabudowę ulic prowadzących do bram miejskich, na przedmieścia miasta. Drewniane „domy” i „domki” nie były więc rzadkością.

Do odbudowy i przebudowy stolicy niezbędni byli rzemieślnicy trudniący się budownictwem, jak i produkcją wszelkiego rodzaju materiałów budowlanych. Pojawia się zatem pytanie, jakie zawody branży budowlanej w świetle analizowanych źródeł można odnaleźć w stolicy W. Ks. Litewskiego oraz które z nich funkcjonowały w ramach organizacji cechowej, które (z tych cechowych) zrzeszały największą liczbę członków, a które liczyły zaledwie kilka osób. Można też prześledzić, czy proces odbudowy i przebudowy, zachodzący w pierwszej połowie wspomnianego stulecia, miał odzwierciedlenie w liczebności poszczególnych zawodów oraz ich reprezentantów.

Podstawę źródłową niniejszych rozważań stanowią, nieco zapomniane, choć w ostatnich latach na nowo „odkrywane”, księgi taksy składanki gromnicznej z okresu 1722-1748¹⁹ przechowywane w Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, które wraz z księgami perceptów

¹¹ Zob. G. Sliesoriūnas, *The first occupation of Vilnius during the great northern war (april-may 1702)*, „Lithuanian Historical Studies”, 14/2009, s. 86-89.

¹² J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956, s. 202. O działaniach wojennych armii szwedzkiej, w tym o zajęciu miasta stołecznego, zob. G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588-1733)*, Vilnius 2015, s. 547-552. Zob. też: W.F. Rakowski, *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*, oprac. M. Nagielski, M. Wagner, Warszawa 2002, s. 42. K. Zawisza w swym pamiętniku również zrelacjonował obecność Szwedów w Wilnie w 1706 r. Zob. K. Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, wydanie z oryginalnego rękopisu i opatrzone przypiskami przez J. Bartoszewicza, Warszawa 1862, s. 240.

¹³ O represjach ze strony wojsk moskiewskich zob. W.F. Rakowski, *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*, s. 26.

¹⁴ J.I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno 1840, s. 84-85.

¹⁵ A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000, s. 71.

¹⁶ Pożar wybuchł 18 V 1706, zob. J.I. Kraszewski, *Wilno...*, t. 2, s. 83-84. W.F. Rakowski w swoim pamiętniku odnotował skutki pożogi, zob. W.F. Rakowski, *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*, s. 44.

¹⁷ B. Manyś, *1760 m. gaisro Vilniuje pasekmės remiantis Kurjer Litewski pranešimais*, „Lietuvos Istorijos Metraštis”, 2/2017, s. 157.

¹⁸ Tamże, s. 167-179.

¹⁹ Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, f. 458 op. 1, nr 79, 82, 86, 88, 92, 97, 100, 102, 108, 110, 116, 118, 121, 123, 128, 143, 147, 154, 159, 160, 166 (dalej: LVIA, nr).

i expensów oraz rejestrami podatku podymnego współtworzą zbiór ksiąg magistratu wileńskiego. Rzemieślnicy zobowiązani byli wносить opłaty do skarby miejskiej co kwartał, a zatem teoretycznie w każdym roku spisywano 4 księgi. W praktyce kancelaria miejska odnotowywała każdy kwartał w osobnych voluminach lub zaznaczano w księgach należność za cztery kwartały. Badając to zagadnienie, analizie poddano dane pochodzące z jednej księgi spisanej w danym roku. Zatem na potrzeby artykułu przeanalizowano łącznie 21 ksiąg, które z całą pewnością można zaliczyć do grupy rachunków miejskich, współtworzących korpus źródeł umożliwiający badanie finansów Wilna w dobie wczesnonowożytnej²⁰. Należy mieć na uwadze specyfikę analizowanych źródeł, wszak powstawały one na potrzeby magistratu wileńskiego, a nie cechów i rzemieślników. Rzecz dotyczy podatków, a więc trzeba brać pod uwagę fakt, że spisy mogą być niekompletne lub też zafałszowane (np. świadomie zaniżona wysokość wnoszonej opłaty).

Rejestry spisywane były według określonego szablonu. Na pierwszej stronie zamieszczano „Regestr ichmościów panów magistratowych”, następnie „Regestr panów kupców” oraz „Luźnych ludzi kupieckich”²¹. Tutaj również wskazywano solenników, kuśnierzy, „wozocznice”, a także wdowy, głównie małżonki zmarłych kupców. W dalszej kolejności następowały wykazy rzemieślników przynależących do poszczególnych profesji. Całość dopełniały „Komputy percepty i expensów” składanki sejmowej²², składanki gromnicznej²³ oraz wykazy innych wydatków poniesionych przez magistrat wileński (np. na sejm grodzieński w 1726 r.²⁴ czy wysłanie delegata na posiedzenie komisji skarbowej W. Ks. Litewskiego w 1725 r.²⁵).

Największą zaletą analizowanych ksiąg jest fakt, że zawierają one informacje dotyczące różnych zawodów, w tym także budowlanych, których przedstawiciele działali na terenie miasta i podlegali sądownictwu miejskiemu. Z uwagi na zamieszczone w nich dane, stwierdzić trzeba, że w przeciwieństwie do aktów cechów wileńskich, odzwierciedlają one, w jakimś stopniu, realne funkcjonowanie rzemieślników danej profesji w cechu (o ile dysponuje się danymi pochodzącymi z kilku lat). Poprzez zawarte w księgach imienne wykazy rzemieślników wnoszących opłatę oraz dopiski zamieszczane u boku nazwiska uwypukla się struktura danej organizacji cechowej. Wymieniają one mistrzów, towarzyszy, rzemieślników pełniących funkcję starszych czy szafarzy, wytwórców – tych schorowanych, zubożałych, zwolnionych tymczasowo z opłat, czy takich, którzy opuścili miasto z różnych przyczyn.

Szczególnie interesujący wydaje się być fakt, że pozwalają zaobserwować mobilność zwłaszcza w obrębie tych profesji, których przedstawiciele odnotowywano w dwóch grupach: mistrzów i towarzyszy. Na tej podstawie można dostrzec drogę awansu, jaką musiał przejść towarzysz, aby ostatecznie stać się majstrem danej profesji. I tak niejaki Jerzy Stankiewicz był towarzyszem pracującym i doksztalającym się u jednego z wileńskich cieśli.

²⁰ Wileńskie księgi oczekują na szczegółową analizę, której dokonano np. w odniesieniu do Lwowa czy innych miast Rzeczypospolitej, zob. M. Schmidt, *Rachunkowość miejska Lwowa w XV wieku*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, 12/2020, s. 209-226, tam też szczegółowa bibliografia.

²¹ Pojawia się także zapis „Regestr luźnych handlujących”, zob. LVIA, nr 82, k. 3.

²² LVIA, nr 79, k. 29v-30.

²³ LVIA, nr 79, k. 30v-31.

²⁴ LVIA, nr 86, k. 30-38.

²⁵ LVIA, nr 86, k. 26.

Po raz pierwszy został on odnotowany w księdze z 1726 r.²⁶ Jak wynika z analizy materiału źródłowego, przez 9 lat pozostawał jako towarzysz na usługach mistrza. Dopiero w 1735 r. odnotowano go wśród majstrów²⁷. Za kolejny przykład niech posłuży postać towarzysza tej samej profesji Daniela Misiukiewicza, który w owej roli występował w wileńskim warsztacie jedynie przez dwa lata, mianowicie od 1728 do 1729 r.²⁸ Z analizy ksiąg wynika, że w 1731 r. był on w gronie majstrów ciesielskich. Ponadto zarówno w 1731, jak i w 1732 r. w strukturach cechu pełnił funkcję starszego, co oznaczało, że szybko wzbudził zaufanie wśród kolegów po fachu²⁹. Interesujący jest fakt, że nie został on odnotowany w zestawieniu z 1730 r. Podobna sytuacja zaistniała w przypadku Stefana Wojciechowskiego, który w 1722 r. występował jako towarzysz³⁰, zaś od 1725 r., aż do 1732 r., jako wileński majster profesji ciesielskiej³¹. Nie ma go w spisach z 1724 r. Jak pokazują źródła, z trzema nazwiskami związane są trzy różne drogi kariery zawodowej. Te trzy historie rzucają również światło na praktyki stosowane w cechach, a mianowicie choćby nieregulowany przepisami okres czeladnictwa, którego długość, jak pokazują powyższe przykłady, mogła być uzależniona od różnych czynników, w tym umiejętności i predyspozycji zawodowych towarzysza, ale także dobrej woli majstra. Ponadto rok przerwy między czeladnictwem a wyzwolinami i posiadaniem własnego warsztatu może świadczyć o tym, że rzemieślnicy ci odbywali tzw. „wędrowkę” do innych ośrodków miejskich, w których poszerzali swoje umiejętności. Zgodnie z przepisami towarzysz powinien „wędrować” przez cztery lata³². Praktyka okazała się zatem zupełnie inna.

Drugim typem ksiąg wytworzonych przez magistrat miejski są księgi perceptów i ekspensów. Nie przynoszą one jednak tak szczegółowych danych na temat rzemieślników, jak wskazane księgi taksy³³. Te ostatnie są tym cenniejsze, że nie zachowały się księgi poszczególnych cechów, za wyjątkiem złotników³⁴. W pewien określony, choć jednocześnie ograniczony sposób badane źródło umożliwia odtworzenie składu osobowego poszczególnych profesji, a także przeanalizowanie zmian, głównie ilościowych, zachodzących w obrębie danej grupy zawodowej w danym roku. Wspomniane zaś księgi perceptów i ekspensów dostarczają interesujących informacji w zakresie handlu detalicznego Wilna.

Dotychczasowy dorobek polskiej historiografii dotyczący wileńskich profesji budowlanych przedstawia się dość skromnie. O zawodach tych oraz jego wykonawcach, wspomina się

²⁶ LVIA, nr 88, k. 8.

²⁷ *Akty Cechów Wileńskich 1495-1759* (dalej: ACW), zebrał i przygotował do druku H. Łowmiański przy współudziale M. Łowmiańskiej, S. Kościałkowskiego, przedmową i skorowidzem opatrzył J. Jurkiewicz, t. 1, Poznań 2006, nr 63, s. 111, art. 5. Zob. też ACW, t. 1, nr 436, s. 433, art. 16; 33.

²⁸ LVIA, nr 97, k. 13; nr 100, k. 13v.

²⁹ LVIA, nr 108, k. 13; nr 110, k. 11.

³⁰ LVIA, nr 79, k. 12.

³¹ Np. LVIA, nr 86, k. 15.

³² ACW, t. 1, nr 438, s. 430-437.

³³ Zob. A. Karpiński, *Przekupki wileńskie w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII wieku*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 369-393.

³⁴ B.R. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie ludzie i dzieła XV-XVIII wiek*, Warszawa 2006, s. 25.

w sposób ogólny w pracach traktujących szeroko o litewskim rzemiośle³⁵, historii Wilna³⁶ czy obyczajowości³⁷. Nieco inaczej rzecz ma się w przypadku litewskich badaczy. Zawody zostały częściowo omówione w dysertacji doktorskiej autorstwa Statysa Samalavičiusa³⁸. Badacz ten, na kartach jednego ze swoich artykułów scharakteryzował także funkcjonowanie cechu murarzy oraz cieśli do pierwszej połowy XVIII w.³⁹ Ustalenia swe oparł on jednak głównie na analizie statutów cechowych⁴⁰. Zbudowany przez niego obraz powstał zatem w oparciu o analizę przepisów, rzadziej zaś stosowanych praktyk. Osobnych opracowań doczekali się także wileńscy szklarze⁴¹. Budowniczych spotyka się w pracach poświęconych mieszczanom⁴², elitom miejskim⁴³ czy też kupcom⁴⁴. Niniejsze rozważania wpisują się więc w nurt badań nad społecznością miejską.

Na kartach wspomnianego materiału źródłowego znajdują się: kamieniarze, brukarze, kominiarze, murarze (mularze), malarze, pilnicy (tracze)⁴⁵, strycharze, szklarze, ślusarze, snycerze oraz cieśle i stolarze; razem 12 profesji. W wyczeniu uwzględniono dwie profesje, które w historiografii polskiej zaliczane są do rzemiosł drzewnych; mowa o cieślach i stolarzach. Praca wykonywana przez przedstawicieli tych zawodów była ściśle związana z budownictwem. Jeszcze w XVIII w. drewno pozostawało jednym z ważniejszych materiałów

³⁵ J. Morzy, *Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza – Historia”, 1959, z. 4, s. 41.

³⁶ J.I. Kraszewski, *Wilno...*, t. 3, Wilno 1841, s. 269-307; M. Baliński, *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno 1835; V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius 1991; E. Meilus, *Przynależność etniczna wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem*, w: *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Międzynarodowe centrum kultury w Krakowie*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2000, s. 91-104; M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Poznań 2005, s. 272-277; A. Šapoka, *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, Vilnius 2013; A.R. Čaplinskas, *Vilniaus istorija. Legendos ir tikrovė*, Vilnius 2015; M. Klovas, E. Meilus, O. Valionienė, *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI–XVIII a. apžvalga (rankraštis)*, <http://www.istorija.lt/wp-content/uploads/2014/11/Vilniaus-senamiescio-posesiju-raidos-XVI-XVIII-a-apzvalga.pdf> (dostęp 30.08.2018).

³⁷ W. Mikołajczyk-Zielecka, *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*, Warszawa 2012; też, *Antemortem documents of Eastern Orthodox and Uniate burghers of Vilnius from the first half of the 18th century*, „Zapiski Historyczne”, 79/2014, z. 4, s. 143-172; B. Manyś, *Uroczystości rodzinne w Wilnie w czasach Augusta III (1733-1763)*, Poznań 2014, s. 176-196, tabela 12-13.

³⁸ S. Samalavičius, *Vilniaus statybininkų cechai 1595-1795 metais*, Vilnius 1973 (ss. 188), Vilniaus Universiteto Biblioteka, Rankraščių Skyrius (dalej: VUB, RS), f. 76-1783.

³⁹ S. Samalavičius, *Vilniaus mūrinių ir dailidžių cechų iki XVIII amžiaus vidurio*, „Istorija”, 9/1967, s. 97-111.

⁴⁰ ACW, t. 1, nr 438, s. 430-437.

⁴¹ H. Wolczacka, *Rzemiosło szklarskie w Wilnie do końca XVIII w.*, w: *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923-1933*, Wilno 1933, s. 52-68; M. Popovska, *Stiklių cechų senajame Vilniuje*, „Naujoji Romuva”, 1940, nr 11, s. 239.

⁴² A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661-1795 m.*, Vilnius 2005; D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London 2013; *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, wstępem i komentarzami opatrzył D. Frick, Warszawa 2008; M. Paknys, *Vilniaus miestų ir miestiečių 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006.

⁴³ D. Frick, *Libellus chamorum: protestancka elita mieszczańska a szlachta w siedemnastowiecznym Wilnie*, w: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegerseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 239-255.

⁴⁴ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, *Evropejskie kontakty kupców Vil'njusa v XV-XVI vv.*, w: *Civilizacija Severnoj Evropy. Srednevekovyj gorod i kul'turnoe vzaimodejstvie*, red. A.A. Svanidze, Moskwa 1992, s. 96-107.

⁴⁵ J. Morzy, *Geneza i rozwój*, s. 43. Zob. też: LVIA, nr 134, k. 28v.

konstrukcyjnych i budowlanych, a także przedmiotem obróbki stolarskiej⁴⁶. Zatem mając na uwadze znaczenie obu profesji w procesie budowlanym, uznano, że należy włączyć je w krąg omawianej branży⁴⁷. Cieśle na mocy przywileju z 1 maja 1595 r. wydanego przez Zygmunta III współtworzyli cech razem z mularzami⁴⁸. Ostatni raz statuty tego cechu zostały potwierdzone i uzupełnione przez burmistrzów i rajców miasta Wilna 13 października 1752 r.⁴⁹ Podobnie rzecz przedstawia się ze stolarzami, których łączono ze szklarzami, snycerzami, tokarzami a także organmajstrami i łożownikami⁵⁰.

Taką samą liczbę zawodów (12) odnotował J. Morzy dla XVII w. Zastrzec jednak należy, że w analizowanym materiale źródłowym nie wspomina się o budowniczych, ceglarnach oraz rzeźbiarzach wymienionych przez badacza⁵¹, który w swoim zestawieniu nie uwzględnił z kolei brukarzy i szklarzy. W księgach brak również informacji o działalności architektów, którzy wzmiankowani są na kartach jednego z artykułów Aivas Ragauskas przy okazji omawiania urzędu miejskiego architekta⁵².

Jak zauważono, status cechu stolarzy w analizowanych ramach chronologicznych był zmienny, gdyż od 1727 r. odnotowywano w księgach wraz z nimi snycerzy, tokarzy oraz łożowników. Wyodrębnienie tych pierwszych spośród rzemieślników przypisanych do wspomnianego cechu można obserwować od 1734 r. Snycerze mieli obowiązek wpisywania się do organizacji od 1664 r.⁵³ Potwierdzono go na mocy przywileju wydanego 20 marca 1742 r.⁵⁴ Nasuwa się więc pytanie o rolę, jaką odgrywały mniej liczne profesje w cechu stolarskim i w jakim pozostawały stosunku. Częściowo odpowiedź na to pytanie można znaleźć w *Aktach cechów wileńskich*. Otóż między stolarzami a snycerzami istniał konflikt, którego istotą było „niesłuszne” nazywanie snycerzy partaczami, „nieprzydzielanie towarzyszy do stolarskiej roboty”, wykorzystywanie do pracy „chłopców stolarskich”, a przede wszystkim zaś wykonywanie prac stolarskich i nieponoszenie z tego tytułu żadnych obowiązków cechowych oraz nieuiszczanie podatków miejskich⁵⁵. Kompetencje w ramach owej „stolarskiej” profesji, można rzec, były „płynne”, tzn. stolarską robotę wykonywał zarówno stolarz, snycerz, jak i tokarz, wbrew, jak się zdaje, woli i interesów tych pierwszych, z naruszeniem obowiązujących praw osób trudniących się stolarską robotą⁵⁶. W jakimś zakresie kwestię tę uregulowały zapisy zawarte w statucie z 1742 r., według których kompetencje rzemieślników rozłożono następująco: „żaden snycerz ołtarza albo ambony bez majstra stolarskiego, a stolarz bez magistra snycerskiego robić nie powinien, lecz stolarz strukturę

⁴⁶ J. Maroszek, *Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI-XVIII w.*, w: M. Kwapięń, J. Maroszek, A. Wyrobisz, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV-XVIII w.)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 95.

⁴⁷ Zostali oni zakwalifikowani do rzemiosł budowlano-ceramicznych omówionych przez J. Maroszkę, *Rzemiosło*, s. 159.

⁴⁸ ACW, t. 1 nr 92, s. 109-115; nr 438, s. 430-437.

⁴⁹ Zob. ACW, t. 1, nr 438, s. 430-437. Zob. też: ACW, t. 2, nr 773, s. 173-174. Zob. też wcześniejszy dokument ACW, t. 1, nr 43, s. 154-155.

⁵⁰ ACW, t. 2, nr 704, s. 120-128.

⁵¹ J. Morzy, *Geneza i rozwój*, s. 43.

⁵² A. Ragauskas, *Iš Vilniaus viešojo administravimo istorijos: miesto architekto pareigybės klausimas (XVIII a. vidurys – XIX a. vidurys)*, „Lituanistica”, 65/2006, nr 1, s. 11-23.

⁵³ ACW, t. 1, nr 283, s. 304.

⁵⁴ Zob. ACW, t. 2, nr 704, s. 120-128.

⁵⁵ ACW, t. 2, nr 639, s. 83; nr 704, s. 121.

⁵⁶ Inny konflikt zob. ACW, nr 682, s. 103-104.

albo architekturę, a snycerz obrazy, kapitalne sklepienie i inne rzeczy do siebie należące⁵⁷. Zastrzeżono również, że jeśli przyjdzie przy jednym przedsięwzięciu pracować stolarzowi i snycerzowi, to ten pierwszy zobowiązany jest zapewnić drugiemu towarzysza do pomocy. Osobny wykaz snycerzy, najbardziej wyspecjalizowanych rzemieślników spośród profesji przynależących do wspomnianego cechu, może świadczyć o tym, że starali się oni zachować pewną odrębność wewnątrz wspólnej organizacji.

Podobnie jak miało to miejsce w przypadku innych gałęzi rzemiosła, np. metalowego, tak i w tej branży dochodziło do kumulacji kompetencji, co tłumaczy brak w księgach informacji o przedstawicielach niektórych profesji. Otóż, jak już sygnalizowano, nie odnotowano ceglarzy. Taki stan rzeczy wynikał z faktu, że kunszt wypalania cegieł i wapna został przejęty przez strycharzy, którzy trudnili się mieszaniami gliny na cegły⁵⁸ czy dachówki⁵⁹. Według J. Morzege byli to rzemieślnicy, którzy wykonywali, jak i naprawiali, pokrycia dachowe, z czym chyba nie do końca można się zgodzić⁶⁰. Analiza materiału źródłowego wykazuje, że za „nakrywanie” budynków odpowiedzialni byli cieśle, którzy przygotowywali także wiązania pod dachówki⁶¹.

W grupie rzemiosł budowlanych wspomniany badacz wyodrębnił również rzeźbiarzy, których nie ma w taksach podatkowych. Nie oznacza to, że ich nie było w stolicy⁶². Taki stan rzeczy wynikał raczej z faktu, że ich kompetencje zostały „przejęte” głównie przez snycerzy, którzy rzeźbili w drewnie, rzadziej zaś w kamieniu⁶³. Tezę tę potwierdzają np. kontrakty zawarte przez jezuitów z wileńskimi rzemieślnikami. I tak np. w 1719 r. rektor Akademii Wileńskiej Tobiasz Arent⁶⁴ zlecił wileńskim snycerzom, Janowi i Annie Pertcelom (małżonkom), wykonanie w kościele pw. św.św. Janów⁶⁵ ołtarza Najświętszej Panny Trockiej⁶⁶. Zakres prac obejmował nie tylko dostarczenie niezbędnego drewna, ale także, a może głównie, wykonanie z niego gzymsów do skrzydeł ołtarza, ramy kwadratowej do obrazu, a „także mniejszych ram cztery po bokach z obrazami wypukłymi”⁶⁷. Pojawia się pytanie, czy snycerze, w swojej profesji łączyli również kompetencje architekta. Wszak owe prace musiały być wykonywane według określonego projektu. Zebrane kontrakty pozwalają wysunąć tezę, że w tym wypadku za projekty odpowiadali jezuiti, którzy dbali, aby wystrój świątyni wpisywał się w określony program. Dlatego też w umowach znajdują się szczegółowe opisy zamawianych przedmiotów.

⁵⁷ ACW, nr 704, s. 125.

⁵⁸ Zob. LVIA, nr 81, k. 16.

⁵⁹ Zob. *Słownik staropolski*, t. 8, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1977-1981, s. 479.

⁶⁰ J. Morzy, *Geneza i rozwój*, s. 43, przypis 249.

⁶¹ LVIA, nr 132, k. 25; nr 134, k. 29. Zob. też ACW, t. 1, nr 92, s. 112.

⁶² L. Balaišytė, *Drożężaj XVIII a. Vilniaus bendruomenėje*, „Menotyra”, 1999, nr 4, s. 14-17.

⁶³ *Słownik staropolski*, t. 8, s. 328. O przejmowaniu kunsztu rzeźbiarskiego przez strycharzy zob. L. Balaišytė, *Drożężaj XVIII a. Vilniaus bendruomenėje*, s. 14-18.

⁶⁴ Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, Kraków 1996, s. 17-18.

⁶⁵ VUB, f. 57-B55-5, k. 1-3.

⁶⁶ VUB, f. 57-B55-5, k. 1.

⁶⁷ VUB, f. 57-B55-5, k. 1.

Ciekawie przedstawia się także sprawa wileńskich szklarzy, którzy swoje warsztaty w Wilnie posiadali już na początku XVI w.⁶⁸ Należy zgodzić się z H. Wołczacką, iż pod pojęciem tym należy rozumieć tak rzemieślnika⁶⁹, jak i kupca handlującego szkłem oraz wyrobami szklanymi⁷⁰. W analizowanych księgach szklarze, jako przedstawiciele niezależnej profesji, zostali wskazani jedynie raz w 1722 r. w liczbie 9, z tym zastrzeżeniem, że wykaz ten dotyczył Żydów⁷¹. Ci pozwolenie na zajmowanie się rzemiosłami niezorganizowanymi w cechy uzyskali na mocy przywileju nadanego przez Władysława IV w 1633 r.⁷²

Do częstych jednak praktyk należało funkcjonowanie szklarzy katolików wraz ze stolarzami i tokarzami. Tak było między innymi w przypadku cechów warszawskich czy poznańskich. Wymieniają ich również wykazy wileńskich stolarzy. Tam też wskazany został niejaki Bernard Fyller, szklarz, który przynależał od 1742 r.⁷³ do cechu stolarskiego⁷⁴. Jego obecność w Wilnie potwierdzają badania A. Urbanavičiusa, który w stolicy w latach 1730-1748 odnotował łącznie 4 szklarzy⁷⁵. Niska liczba przedstawicieli tej profesji z jednej strony mogła wynikać z faktu, że zapewne w stolicy w analizowanych ramach chronologicznych nie działała huta szkła. To do Wilna po 1737 r. było sprowadzane głównie z huty założonej przez Annę z Sanguszków Radziwiłłową w Urzeczcu⁷⁶. W XVI w. takowa miała istnieć pod Wilnem, na prawym brzegu Wilii, dzięki niejakiemu Marcinowi Paleckiemu, dworzaninowi królewskiemu⁷⁷. Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że w XVIII w. profesja szklarska doznała swoistego „upadku”.

Spośród wyżej wskazanych dwunastu profesji budowlanych w analizowanym okresie status cechu teoretycznie posiadały dwie, a mianowicie wspomniani cieśle wraz z mularzami (1595 r.)⁷⁸ oraz stolarze (1562 r.)⁷⁹. W praktyce, jak już zasygnalizowano, do organizacji tych przynależeli przedstawiciele innych zawodów. Warto zaznaczyć, że zarówno cieśle, jak i murarze (mularze) w taksach podatkowych odnotowywani są odrębnie, nie jak to jest w przypadku stolarzy, tokarzy i częściowo snycerzy (łącznie). Nasuwa się więc pytanie, czy taki stan rzeczy oznaczał, że w praktyce były to dwie niezależne organizacje, które łączył wspólny statut, ołtarz i wysokość wpłacanych podatków. Zamieszczone w źródłach wpisy

⁶⁸ Warsztat szklarski działał już w 1525 r. za murami miejskimi, zob. R. Ragauskienė, *Vilniaus „aukso amžius”*. *Miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6-7-ajame deš.*, Vilnius 2021, s. 125.

⁶⁹ Zob. LVIA, nr 132, k. 25. Zob. też: LVIA, nr 138, k. 25v.

⁷⁰ H. Wołczacka, *Rzemiosło szklarskie*, s. 61. Zob. LVIA, nr 118, k. 20 v. Brak jednak informacji, czy szklarz szybę wyprodukował, czy jedynie sprzedał.

⁷¹ LVIA, nr 79, k. 27v.

⁷² P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. Ks. Litewskiego Wilnowi nadanych*, Wilno 1788, s. 199.

⁷³ H. Wołczacka, *Rzemiosło szklarskie*, s. 57. Zob. też: M. Popovska, *Stiklių cechass senajame Vilniuje*, s. 239.

⁷⁴ LVIA, nr 143, k. 12; nr 147, k. 5v; nr 154, k. 6v; nr 159, k. 8v.

⁷⁵ Zob. A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661-1795 metais. Sąrašas*, Vilnius 2009, s. 262, nr 2416; s. 228, nr 2098; s. 240, nr 2228; s. 240, nr 1770.

⁷⁶ H. Wołczacka, *Rzemiosło szklarskie*, s. 68. O założeniu huty szkła i jej początkach zob. W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676-1746). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000, s. 137-144. O działalności urzędowej manufaktury zob. Z. Kamińska, *Manufaktura szklana w Urzeczcu 1737-1846*, Warszawa 1964.

⁷⁷ R. Ragauskienė, *Valdovo maršalka Martynas Paleckis († 1588) ir stiklo gamybos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradžia*, w: *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, red. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius 2013, s. 247-270.

⁷⁸ ACW, t. 1, nr 92, s. 109-115.

⁷⁹ Zob. ACW, t. 1, nr 52, s. 60-62; nr 59, s. 72-74; nr 61, s. 78.

sugerują, że pomimo wspólnych elementów przedstawiciele tych dwóch profesji funkcjonowali w jakimś stopniu niezależnie od siebie. Na tym etapie badań trudno stwierdzić, co to jednak dokładnie oznaczało w praktyce.

Jak dowodzi analiza dokumentów, wileński murarz – mistrz murarski, łączył w swojej profesji podstawowe kompetencje architekta oraz budowniczego⁸⁰. Musiał on wykazać się umiejętnością rysowania np. „sklepu krzyżowego”. Kunszt, który powinien opanować adept ubiegający się o mistrzostwo w sztuce murarskiej lub ciesielskiej, szczegółowo został omówiony w statucie cechowym z 1595 r. Od osób trudniących się profesją murarską wymagano umiejętności skonstruowania i wybudowania np. buksztele, inaczej krążyń, czyli pomocniczej konstrukcji podporowej, umożliwiającej wykonanie łuków oraz sklepień (krzyżowych, walcowych, a także koszykowych) czy też zmontowania szalowania do tego ostatniego⁸¹. Ponadto miał on wykonać zasklepienie „franbugi” (framugi) oraz wymurować w kącie izby komin cwilichowy⁸². Były to wymagania sformułowane u schyłku XVI w. Nie odnaleziono materiału źródłowego, który pozwoliłby określić, jakich umiejętności oczekiwano od adeptów dwa stulecia później. Warto jednak podkreślić, że podobnymi zdolnościami musieli wykazać się np. rzemieślnicy lwowscy. Dla porównania, na murarzach poznańskich spoczywał obowiązek dowiedzenia znacznie szerszych umiejętności, np. rysowania wizerunku małej lub wielkiej kamienicy „«podług swej fantazji»”⁸³.

Wskazane wymagania pozwalają wysunąć wniosek, że owo rzemiosło nie było wynoszone do wyżyn „sztuki”. Raczej miało odpowiadać na zapotrzebowanie lokalnego rynku i wpisywać się w ogólny kanon kunsztu, którym wykazywał się rzemieślnik reprezentujący tę profesję. Wileński murarz nie wychodził zatem poza kompetencję władania kielnią i pionem. Te miały mu służyć do wznoszenia domów czy budynków gospodarczych. Wszystko, co powstawało w „stylowych” ramach, a więc pałace, kamienice, budynki sakralne, było dziełem ludzi szerzej zaznajomionych ze sztuką architektury, będących na usługach inwestorów. To oni projektowali i wizualizowali swoje pomysły tak, aby następnie do pracy mogli przystąpić miejscowi murarze, stolarze, kamieniarze czy nawet furmani zwożący cegły na plac budowy⁸⁴.

Podobnie rzecz przedstawiała się z cieślami, którzy odpowiadali głównie na potrzeby rynku lokalnego, a więc konstruowali nie tylko więźbę dachową, ale też okolicznościowe teatry, ołtarze, bramy, naprawiali ganeczki, mosty, „mościli” pomosty czy stawiali nowe ławki dla handlarek i handlarzy lub szubienicę. Jak wynika z zapisów zamieszczonych w statucie stolarzy z 1742 r., ich kompetencje obejmowały cieśle, którzy wykonywali przedmioty podstawowego użytku przynależne do gospodarstw domowych (np.: stoły, stołki, krzesła, ramy, łóżka czy szafy)⁸⁵.

Analizując wileńskie rzemiosło, J. Morzy w swych zestawieniach nie odnotował brukaży, których wskazują dokumenty z XVIII w., co prawda jedynie raz, w księdze z 1722 r.

⁸⁰ A. Ragauskas, *Iš Vilniaus viešojo administravimo istorijos*, s. 14.

⁸¹ ACW, t. 1, nr 92, s. 111-112, art. 6.

⁸² ACW, t. 1, nr 92, s. 112.

⁸³ Cyt. za Ł. Charewiczową, *Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej*, Lwów 1929, s. 122-123.

⁸⁴ H. Samsonowicz, *Cechy rzemieślnicze w średniowiecznej Polsce*, s. 557.

⁸⁵ ACW, t. 2, nr 704, s. 126.

w liczbie 6, gdzie połączono ich z kopaczami⁸⁶. Brukowali nowe ulice oraz naprawiali stare⁸⁷. W pracach naprawczych wspierani byli przez najętych pomocników⁸⁸.

Niezbyt jasno przedstawia się sprawa wspomnianych kopaczy, gdyż źródła nie precyzują, czy chodziło o kopacza budowlanego, osobę wydobywającą głównie glinę⁸⁹, czy kopacza grabarza, świadczącego swoje usługi na okoliczność śmierci⁹⁰. Wiadomo jednak, że miasto pobierało opłatę od osób, które trudniły się kopaniem gliny na gruntach miejskich za Wilią oraz za Bramą Rudnicką⁹¹, a także wydobywaniem kamieni wapiennych⁹². Osoby te były zobowiązane do uiszczenia na rzecz miasta stosownej kwoty. Przy odnotowanych w księgach nazwiskach nie ma jednak określenia „kopacz”⁹³.

Tylko raz wspomniani zostali także kamieniarze (2 osoby), strycharze (w liczbie 7 osób), pilnicy (w liczbie 8 osób), malarze (w liczbie 7) oraz kominiarze (w liczbie 4 osób)⁹⁴. W wyznaczonych ramach nie ma zatem możliwości przeprowadzenia szerszej analizy owych profesji. Warto jedynie zwrócić uwagę, że ostatni świadczyli usługi na rzecz miasta w dziedzinie pożarniczej, byli odpowiedzialni między innymi za „wycieranie”, a więc czyszczenie kominów (budowanych w miastach Korony głównie przez zdunów lub garncarzy, zaś w stolicy W. Ks. Litewskiego przez murarzy)⁹⁵.

Jak zauważyła w swojej książce poświęconej wileńskim złotnikom, jednej z najlepiej rozpoznanych grup rzemieślniczych Wilna doby wczesnonowożytnej, B.R. Vitkauskienė, przesłedzenie liczebności cechu, jak i składu narodowościowego jest zadaniem trudnym⁹⁶. Wniosek ten można odnieść do przedstawicieli wszystkich profesji, które funkcjonowały w stolicy Litwy. W tym miejscu należy jednak stwierdzić, że spisy rzemieślników (wszystkich profesji) zamieszczone na kartach omawianych ksiąg w jakimś stopniu umożliwiają przeprowadzenie tego typu badań.

Analizując wielkość owych profesji, stwierdzić należy, że największą liczbę rzemieślników skupiała profesja ciesielska (32 mistrzów, 79 towarzyszy) wraz z murarską (21 mistrzów, 68 towarzyszy), a następnie stolarska (69). I tak liczba cieśli rocznie wahała się między 20 a 33. Najwięcej rzemieślników tej profesji odnotowano w 1732 r., bo aż 33 osoby (łącznie majstrów oraz towarzyszy), najmniej do cechu przynależało w 1726 r., bo 20 osób. Liczba murarzy wahała się między 16 a 28. Najmniej odnotowano ich w 1727 r., najwięcej zaś w 1729 r. W porównaniu do dwóch powyższych cech stolarski był najmniejszy i liczył od 10 do maksymalnie 24 rzemieślników (wliczając w to również tokarzy, łożowników oraz snyderzy) w ciągu roku.

⁸⁶ LVIA, nr 79, k. 18-18v.

⁸⁷ LVIA, nr 88, k. 18v.

⁸⁸ LVIA, nr 88, k. 18v.

⁸⁹ M. Horn, *Rzemiosło miejskie województwa belskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 51.

⁹⁰ Więcej o klasyfikacji kopaczy zob. A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem*, s. 92-95.

⁹¹ LVIA, nr 78, k. 6v-7.

⁹² LVIA, nr 81, k. 12.

⁹³ LVIA, nr 103, k. 13.

⁹⁴ LVIA, nr 79, k. 18, 28v.; nr 82, k. 12v.; nr 147, k. 8.

⁹⁵ LVIA, nr 147, k. 8.

⁹⁶ B.R. Vitkauskienė, *Złotnictwo wileńskie*, s. 76.

Badane zawody z wyjątkiem stolarzy (a wraz z nimi tokarzy i snycerzy) skupiały reprezentantów głównie z polsko brzmiącymi nazwiskami. W przypadku cechu stolarskiego na 69 rzemieślników aż 46 posiadało niemiecko brzmiące nazwisko (np. Hezler, Szpanemberg, Muncer, Kleyn itd.). Na tej podstawie można by wysunąć wniosek, że przybywający do miasta stołecznego specjaliści w większości pochodzili z krajów niemieckich. Należy jednak mieć na uwadze, iż w omawianym okresie rzeczywiście część z nich trafiała do Wilna z miast położonych na terenie Cesarstwa, ale nie tylko, także z Korony czy Prus, inni zaś mogli być potomkami rzemieślników zamieszkujących stołeczne miasto od dziesiątek lat⁹⁷. I tak np. Antoni Percel (Percell), snycerz (warto zauważyć, że w księgach wskazywany był także jako tokarz), przyjął miejskie prawo wileńskie w 1726 r. A. Urbanavičius w spisach nowych mieszczan odnotował, iż jest on „natione ex Austria de ciuit(a)te Praga”⁹⁸. Niejaki Karol Frejzer (Frezer) przyjął prawo w 1728 r. Pochodził on „ex Prussia de ciuitate Regiomontum”⁹⁹, tak jak przyjęty w 1736 r. Rytter (Ritter) Dawid¹⁰⁰. Cech ten, obok złotników, ludwisarzy czy konwisarzy, uchodził za jeden z najbardziej zgermanizowanych już od około połowy XVII w.¹⁰¹ Zawarte w księgach nazwiska rzemieślników można potraktować jako „punkty wyjściowe”, które uzupełnione o analizę innych źródeł (np. aktów cechów wileńskich, miejskich ksiąg sądowych) stworzą podstawy do prześledzenia losów przynajmniej części wileńskich stolarzy, snycerzy, cieśli, tokarzy czy mularzy. W ten sposób uzyska się mapę – sieć powiązań zawodowych (w obrębie cechu, profesji, różnych zawodów), rodzinnych, a także zachodzących w obrębie społeczności miejskiej.

Pamiętać należy, że omawiane księgi umożliwiają również przebadanie kwartalnych opłat uiszczanych magistratowi. Zagadnienie to stanowi jednak odrębny problem wymagający szczegółowych badań.

Podsumowując, badany w artykule materiał źródłowy stanowi punkt wyjścia do analizy nie tylko profesji budowlanych, ale także szeroko ujętego rzemiosła wileńskiego. Informacje zawarte na kartach ksiąg, uzupełnione o wiadomości pochodzące z innych źródeł, głównie ksiąg miejskich sądowych, umożliwią stworzenie nie tylko interesującego obrazu funkcjonowania organizacji skupiających przedstawicieli różnych zawodów, ale także przeprowadzenie badań prozopograficznych, dzięki którym możliwy będzie wgląd w część wileńskiej społeczności miejskiej. Umożliwią także rewizję przepisów cechowych, które, jak można się domyślać, często w praktyce pozostawały martwe.

Badane księgi wskazują, że XVIII-wieczny wileński rynek usług budowlanych nie różnił się znacząco od rynku w innych miastach Rzeczypospolitej. Źródła najwięcej informacji przekazują o murarzach, cieślach i stolarzach, a więc rzecz można podstawowych zawodach budowlanych. Branża ta nie należała do najbardziej wyspecjalizowanych i, jak można wnioskować, miała ona w głównej mierze odpowiadać na potrzeby rynku lokalnego. Wchodzący w jej skład murarze i cieśle współtworzyli, zaraz po krawcach, szewcach, rzeźnikach czy śłodownikach, jeden z największych wileńskich cechów. Liczbę specjalistów cechy starały się regulować odgórnie, licznie występujący rzemieślnicy mogą więc potwierdzać, iż istniało

⁹⁷ Por. tamże, s. 78.

⁹⁸ A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji*, s. 185, nr 1647.

⁹⁹ Tamże, s. 191, nr 1705.

¹⁰⁰ Tamże, s. 219, nr 1991.

¹⁰¹ B.R. Vitkauskienė, *Zlotnictwo wileńskie*, s. 84.

zapotrzebowanie na tego rodzaju usługi w mieście, co wskazywałoby na rozwojowy charakter ośrodka w poł. XVIII w. Na uwadze należy jednak mieć fakt, iż rzecz dotyczyła nie tylko wznoszenia, reperowania budynków, ale także wykonywania podstawowych przedmiotów użytku codziennego czy też drobnych napraw.

Niewielkie zróżnicowanie w obrębie branży wynikało także z przejmowania czy też łączenia pewnych kompetencji w ramach jednej profesji. W pierwszej połowie XVIII w. nie odnotowuje się charakterystycznego dla wcześniejszego stulecia rozwarstwienia zawodowego. Taki stan rzeczy wynikał głównie z bliskości czy też pokrewieństwa wykonywanych prac (przywołany w artykule przykład cieśli i stolarzy czy stolarzy i snycerzy). Być może był on też wynikiem małej liczby specjalistów, jak np. snycerzy, których kompetencje przejmowali stolarze.

Na uwadze należy mieć także fakt, że oprócz rzemieślników działających w ramach profesji cechowych swoje usługi wilnianom, pomimo wszelkich zakazów, oferowali także partacze oraz rzemieślnicy, którzy nie przyjęli miejskiego prawa. Na ich temat badane źródła jednak milczą, podobnie jak na temat zawodowej działalności wdów¹⁰².

Bibliografia

Źródła

Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas [dalej: LVIA], f. 458 op. 1, nr 78, 79, 81, 82, 86, 88, 92, 97, 100, 102, 103, 108, 110, 116, 118, 121, 123, 128, 132, 134, 138, 143, 147, 154, 159, 160, 166.

Vilniaus Universiteto Biblioteka, Rankraščių Skyrius:

f. 76-1783 (Samalavičius S., *Vilniaus statybininkų cechai 1595-1795 metais*, Vilnius 1973 (ss. 188)); f. 57-B55-5.

Źródła drukowane

Akty Cechów Wileńskich 1495-1759, zebrał i przygotował do druku H. Łowmiański przy współudziale M. Łowmiańskiej, S. Kościałkowskiego, przedmową i skorowidzem opatrzył J. Jurkiewicz, t. 1, Poznań 2006.

Dubiński P., *Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. Ks. Litewskiego Wilnowi nadanych*, Wilno 1788.

Rakowski W.F., *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*, oprac. M. Nagielski, M. Wagner, Warszawa 2002.

Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661-1795 metais. Sąrašas*, Vilnius 2009.

Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne, wstępem i komentarzami opatrzył D. Frick, Warszawa 2008.

Zawisza K., *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, wydanie z oryginalnego rękopisu i opatrzone przypiskami przez J. Bartoszewicza, Warszawa 1862.

Literatura przedmiotu

Balašytė L., *Drožėjai XVIII a. Vilniaus bendruomenėje*, „Menotyra”, 1999, nr 4, s. 14-18.

Baliński M., *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno 1835.

Barański J., *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny*, Kraków 2007.

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.

Čaplinskas A.R., *Vilniaus istorija. Legendos ir tikrovė*, Vilnius 2015.

Charewiczowa L., *Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej*, Lwów 1929.

¹⁰² Wyjątek stanowi księga z 1722 r., w której wskazano rzemieślników nie cechowych, np. w przypadku stolarzy, zob. LVIA, nr 79, k. 10v. W księdze nr 102 ujęto 3 stolarzy partaczy, zob. LVIA, nr 102, k. 9.

- Cieśla M., *Kupcy, arendarze, rzemieślnicy. Różnorodność zawodowa Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII w.*, Warszawa 2018.
- Drėma V., *Dingęs Vilnius*, Vilnius 1991.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, Kraków 1996.
- Frick D., *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London 2013.
- Frick D., *Libellus chamorum: protestancka elita mieszczańska a szlachta w siedemnastowiecznym Wilnie*, w: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 239-255.
- Głowacka-Penczyńska A., *Piwowarstwo i gorzelnictwo w małych miastach Wielkopolski w XVII wieku*, w: *Apetyt na jedzenie. Pokarm w społeczeństwie, kulturze, symbolice na przestrzeni dziejów*, wyd. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, Bydgoszcz 2018, s. 101-108.
- Horn M., *Rzemiosło miejskie województwa belskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Kamieńska Z., *Manufaktura szklana w Urzeczcu 1737-1846*, Warszawa 1964.
- Karkucińska W., *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676-1746). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000.
- Karpiński A., *Przekupki wileńskie w drugiej połowie XVII i w początkach XVIII wieku*, w: *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimmnicka, Warszawa 2012, s. 369-393.
- Karpiński A., *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.
- Kiaupa Z., Kiaupienė J., *Evropejskie kontakty kupców Vil`njusa v XV-XVI vv.*, w: *Civilizacija Severnoj Evropy. Srednevekovyj gorod i kul`turnoe vzaimodejstvie*, red. A.A. Svanidze, Moskwa 1992, s. 96-107.
- Kicińska U., „Funkcyi mojej dosyć czynić, jakom zwykł dotąd” – współpraca Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej z urzędnikami jako przejaw działalności gospodarczej kasztelanowej krakowskiej, w: *Działalność Elżbiety Sieniawskiej: polityka – gospodarka – kultura*, red. B. Popiołek, Warszawa 2020, s. 279-304.
- Klonder A., *Prowincjusze i detaliści. Drobnny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku*, Warszawa 2020.
- Klovas M., Meilus E., Valionienė O., *Vilniaus senamiesčio posesijų raidos XVI-XVIII a. apžvalga (rankraštis)*, <http://www.istorija.lt/wp-content/uploads/2014/11/Vilniaus-senamiescio-posesiju-raidos-XVI-XVIII-a-apzvalga.pdf> (dostęp 30.08.2018).
- Kochanowicz J., Sosnowska A., *Historia gospodarcza Polski przedrozbiorowej – porzucone terytorium?*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 71/2011, s. 7-32.
- Kraszewski J.I., *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno 1840; t. 3, Wilno 1841.
- Łowmiańska M., *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, w: *Dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Poznań 2005, s. 272-277.
- Makowski A., *Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w drugiej połowie XVIII wieku*, Poznań 2022.
- Manys B., *1760 m. gaisro Vilniuje pasekmės remiantis Kurjer Litewski pranešimais*, „Lietuvos Istorijos Metraštis”, 2/2017, s. 167-179.
- Manys B., *Uroczystości rodzinne w Wilnie w czasach Augusta III (1733-1763)*, Poznań 2014.
- Maroszek J., *Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI-XVIII w.*, w: M. Kwapien, J. Maroszek, A. Wyrobisz, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV-XVIII w.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 88-195.

- Meilus E., *Przynależność etniczna wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem*, w: *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Międzynarodowe centrum kultury w Krakowie*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2000, s. 91-104.
- Mikołajczyk-Zielecka W., *Antemortem documents of Eastern Orthodox and Uniate burghers of Vilnius from the first half of the 18th century*, „Zapiski Historyczne”, 79/2014, z. 4, s. 143-172.
- Mikołajczyk-Zielecka W., *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*, Warszawa 2012.
- Morzy J., *Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza – Historia”, 1959, z. 4, s. 3-93.
- Paknys M., *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006.
- Pearce S., *Words and Things*, London 1997.
- Penkała-Jastrzębska A., *Slużba na kobiecym dworze magnackim: przyczynek do analizy zagadnienia w świetle rejestrów dworskich Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej w: Dwór kobiecy w Rzeczypospolitej XVII i XVIII*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków 2021, s. 155-175.
- Popiołek B., Nowak J.S., *Wszyscy ludzie Elżbiety Sieniawskiej. Urzędnicy, oficjaliści dworscy, rzemieślnicy, kupcy i artyści kasztelanowej krakowskiej*, Kraków 2023.
- Popovska M., *Stiklių cechas senajame Vilniuje*, „Naujoji Romuva”, 1940, nr 11, s. 239.
- Ragauskas A., *Iš Vilniaus viešojo administravimo istorijos: miesto architekturo pareigybės klausimas (XVIII a. vidurys – XIX a. vidurys)*, „Lituanistica”, 65/2006, nr 1, s. 11-23.
- Ragauskienė R., *Valdovo maršalka Martynas Paleckis († 1588) ir stiklo gamybos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradžia*, w: *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, red. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius 2013, s. 247-270.
- Ragauskienė R., *Vilniaus „aukso amžius”. Miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6-7-ajame deš.*, Vilnius 2021.
- Samalavičius S., *Vilniaus mūrinių ir dailidžių cechas iki XVIII amžiaus vidurio*, „Istorija”, 9/1967, s. 97-111.
- Samsonowicz H., *Cechy rzemieślnicze w średniowiecznej Polsce: mity i rzeczywistość*, „Przegląd Historyczny”, 75/1984, nr 3, s. 551-567.
- Schmidt M., *Rachunkowość miejska Lwowa w XV wieku*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, 12/2020, s. 209-226.
- Słaby A., *„Rządzcicha oleszycka” – dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014.
- Šapoka A., *Raštai*, t. 1: *Vilniaus istorija*, Vilnius 2013.
- Sliesoriūnas G., *Lietuvos istorija*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588-1733)*, Vilnius 2015.
- Sliesoriūnas G., *The first occupation of Vilnius during the great northern war (april-may 1702)*, „Lithuanian Historical Studies”, 14/2009, s. 71-104.
- Słownik staropolski*, t. 8, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1977-1981.
- Urbanavičius A., *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661-1795 m.*, Vilnius 2005.
- Vitkauskienė B.R., *Złotnictwo wileńskie ludzie i dzieła XV-XVIII wiek*, Warszawa 2006.
- Wimmer J., *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956.
- Wolczacka H., *Rzemiosło szklarskie w Wilnie do końca XVIII w.*, w: *Księga pamiątkowa Kola Historyków słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923-1933*, Wilno 1933, s. 52-68.